

Posudek

o disertaci p. Ladislava Hejdánka:

„Pojetí pravdy a některé jeho ontologické předpoklady“

Tato disertace představuje v každém případě kus těžké, vytrvalé a v nejednom směru původní práce. Předem je nutno říci, že p. kandidát má sklon k neobyčejně abstraktnímu myšlení a že by si byl ušetřil nejednu okliku, kdyby byl vyšel z nepochybných již výsledků moderních věd, zejména z procesuálního myšlení, které je dnes již běžné. Začátek práce nadepsaný „Úvodem“ (str. 1-22) je ve své abstraktnosti zprvu takřka nesrozumitelný; není postaráno o to, aby čtenář měl na mysli tytéž problémy a autory, které si kandidát jaksi již předem třídí. Přispívá k tomu i umístění této kapitoly; snad by se byla hodila, ovšem s příslušnými změnami, spíše na závěr nežli na úvod. Na druhé straně je naráz patrné, že kandidát patří k nemnohým, kteří o dialektice pouze nemluví, nýbrž aktivně jí užívají. Jest to důvtipné, avšak četba Hegela tu zanechala své stopy; jest to v podstatě heglovská metoda, při níž se dokazuje, které cesty v teorii poznání a metafyzice se musí nakonec ukázat jako neschůdné, aniž by tím ztratily momenty pravdy, které v nich jsou. Dokazuje se to však způsobem, při němž si čtenář musí sám doplnit, kteří novodobí myslitelé tím jsou zasaženi. Kandidát sám nalézá základní „posice“ nebo these, s nimiž polemizuje, spíše u starých filosofů řeckých, u eleatů, Platona, Aristotela, fysiků a atomistů, v jejichž naukách se po prvé srazily. Jde tu k pramenům a vyzná se v nich dobře.

V zásadě jest užití takové dialektiky legitimní; bylo by nám však milejší – a ovšem by to bylo ještě mnohem těžší – kdyby se vycházelo z oné rozsáhlejší dialektiky, kterou v nadosobní, kolektivní formě představuje vývoj věd v nové době. Kde to kandidát činí, jeví se v nejlepším světle. Upozorňuji zejména na odmítavou (se stanoviska kvalitativního a konkrétního) kritiku tzv. zákona zachování hmoty a energie (48-51), při níž se kandidát opírá o některé z nejskvělejších kritik Engelsových, jehož zaostalé vykladače zároveň kritizuje (63). Divím se pouze, že se neopřel do dicta „causa aequat effectum“, které jest vrcholem kvantitativismu, a které do této souvislosti přirozeně patří. Je-li však abstraktně dialektický způsob p. Hejdánkuv legitimní a u filosofů bohužel častý, zejména ve starších dobách, znamená nevýhodu; jest tu nebezpečí, že čtenář, není-li právě zaujat týmiž otázkami nebo není-li recensentem o disertaci, takovou věc odloží jako nezáživnou. To by se patrně stalo, kdyby tato disertace, nebo její rozšíření, byla předložena širší veřejnosti v tištěné formě. Autorovi by se tím stala jistá křivda, neboť jeho myšlení jest intensivní a velmi důsledné. Stěží se mi podařilo objeviti dvě místa, jež nejsou s jinými v jasném souhlasu. Takto se stává abstraktní myšlení kladením základů, někdy téměř axiomatických, jež by měly státi před odbornou prací vědeckou jako nauka o množinách před matematikou a podobně. Musily by však býti dříve přijaty, což asi není možné bez konkrétnisace, na níž by odborní vědci viděli, co se s tím může a musí dále udělat. Kandidát však má schopnost sestoupiti hluboko do základů a předpokladů kritizovaných filosofických „posic“ (zcela dobré slovo) a vyrovnávat se ne s vytrženými větami, nýbrž z celým rozsáhlým filosofickým pozadím. Jsou to ovšem obyčejně statusující systémy metafyzické.

Mám za to, že vědecké myšlení opravdu půjde, a z velké části již jde, cestami, nad nimiž se vznáší myšlení kandidátovo. Avšak vynoří se spíše z rozporů, do nichž se odborné bádání samo bude zaplétati. Nebude tak lineárně logické a v jistém smyslu apriorní. I takové reflexe, jaké podává tato disertace, jsou nutné, ale bylo by nutno dokumentovati je mnohem více materiálem vzatým z odborných věd. Že toho od pouhé disertace nelze očekávati, leží na bíledni; byla by to práce přímo encyklopedická a jeden člověk by na ni nestačil.

Pozornosti zasluhuje užitá literatura, netoliko pro svůj rozsah, nýbrž též proto, že myslitelé, s nimiž kandidát zápolí, představují nejširší filosofické spektrum. Jsou tu zastoupeni presokratičtí myslitelé, Platon, Aristoteles, několik obvyklých klasiků z dějin filosofie, kteří jsou tak nebo onak typičtí, Hegel, Marx, Engels, Feuerbach, Lenin, Stalin, Todor Pavlov, Ovčinnikov, Oparin a Lepešinskaja, Těplov, Whitehead a řada českých autorů.

Stanovisko kandidátovo je tvrdě realistické – odtud ontologický ráz práce. Jde v podstatě o základní problém jednoty jsoucna; především o to, že se nedá spekulativně ani dokazovati, ani vykládati, aniž se dostane do těžkých konfliktů s tím, jak se nám skutečnost nezávisle na našich teoremech prezentuje. Postupné odmítnutí spekulativních výstřelků jest úkolem, který si kandidát postavil v první části své práce. Jeho další dialektický postup se rozvíjí v kapitolách nadepsaných takto: Jednota jsoucího (s oddíly Jednota substanciální a Jednota strukturální), Mnohost, Theorie subjektu, Theorie a akce, O reflexi a Povaha pravdy.

Řekl jsem již, že jde o důsledky procesuálního myšlení, jež vyplynuly zejména s historismu a z moderní mikrofysiky a jež postavily všechny vědy pod historický aspekt – ne ve smyslu historiografie, leda někdy, nýbrž ve smyslu irreversibility a vývoje. S tím padá opora statických metafysik a vynořuje se znovu, v novém osvětlení, starý problém: co trvá uprostřed změn? S tím pak souvisí problém přírodních zákonů a jejich statistického pravděpodobnostního rázu, dernier cri moderní vědy. Kandidát zcela odmítá substanciální pojetí a s tím souvisí opět i kritika zaostalých vykladačů dialektického materialismu. Kandidát se tu opět opírá o pronikavé myšlení Engelsovo, srovnal si však jeho výroky chronologicky a shledal, že tu existují starší fase (před napsáním Anti-Dühringa a L.F.), jež byly překonány a nesmí se bráti autoritativně. Odmítnutí „hmoty jako takové“ jakožto „ryzího výtvaru myšlení a abstrakce“ (výraz Engelsův) vede pak k dalekosáhlým dalším otázkám. Kandidátovi se kvalifikuje jednota jsoucna (která jest konečným výsledkem konkrétních zkušeností a bádání) v nekonečné množství neopakovatelných, tudíž historicky sřetězených procesů; dospívá tak ku kritice ontologických výkladů kvantit a kvantifikací a ku kvalitativnímu názoru světovému, což zejména chválím, neboť jsem též dospěl k odvození všech kvantifikací a toho, co je reálně zakládá, od kvalitativních chování měřených hmot (tj. dějů). Další problém Hejdánkův jest: není-li jednota substanciální, co jest to, co trvá uprostřed změn? Zde myšlení kandidátovo neproniká, jak se zdá, dál, neboť pokračováním by musilo býti to, co nazývám kontextualismem. Jest to naznačeno ve filosofii Bergsonově, avšak zcela jinak zpracováno, mnohem realističtěji. Že však kandidát dospěl až sem, jest pozoruhodné, tím spíše, že nebyl recensentovým žákem v důsledku dlouhotrvající nemoci. S odmítnutím jakékoliv jednotné a definovatelné substance, tudíž i „hmoty“ (jejíž filosofický pojem se od fyzikálního zcela liší) se vynořuje nejtěžší ze všech problémů filosofických, známý ode dávna pod názvem „jedno a mnohé“. Kandidát poukazuje na přirozené obtíže, které to působilo starým filosofům. Moderním korelátém tohoto problému jest otázka vnitřní členitosti jsoucna. Pouze tak lze vybědnoti z protimluvů, do nichž se metafysiky a noetiky během staletí dostávaly. Kandidát tu dospívá k dalšímu smělému, ale přesvědčivému kroku. Jest to nové pojetí toho, co nazývá subjekty. Termín sám jest jistým návratem ke středověkému pojmu subiectum, jenž znamenal právě objektivní danost a ontologické založení, nikoliv subjektivní klam. Kandidát vidí subjekty – ovšem na nekonečně rozmanitých, hluboko pod úroveň života jdoucích kvalifikacích – ve všech „strukturách“, poněvadž jsou činnými a z vnitřku určenými (a tím i sebe stále dotvářejícími nebo ničícími) zdroji akcí. Sám užívám zde slova re-akce, jenž by p. Hejdánkovi asi dobře vyhovoval. Rozmanité subjekty znamenají onu vnitřní členitost; jsou tím, co jest si navzájem vnější při kausálním působení (které je vždy kvalitativně unikátní). Rozmanité aspekty těchto v nekonečné rozmanitosti stále interpretujících vztahů, z nichž žádný se s druhým zcela nekryje, jsou v disertaci rozvedeny způsobem opět abstraktním, avšak jest pozoruhodné, kolik různých aspektů zde kandidát objevil. Někdy se přitom opakuje. Jen na velmi vysokých stupních vývoje již organického se přidružuje k reaktivnosti subjektů vědomí, opět nekonečně kvalitativně rozrůzněné. Subjektnost a sebe-vědomí (Hegelovo Fürsichsein) dlužno přísně odlišovati; naskytá se pak otázka, kam až dosahuje „směrem dolů“ existence reálných, z vlastní vnitřní struktury určovaných subjektů. Kandidát, opíraje se zejména o Todora Pavlova (kterého někdy kritisuje), má již atomy za subjekty nízkého rázu; vůbec mu pojem subjektu a struktury splývá, což nepokládám za správné. Avšak v tom se projevuje již opět nutnost dalšího „hlubšího ponoru“, jak to kandidát vyjadřuje. Vlastní problém leží v další, možno říci dialektické fasi, totiž v kontextuálním myšlení, k němuž nedospěl, ale patrně dospěje. Jde o časoprostorové souvislosti kontextuálního rázu (při nichž struktura je dočasným aspektem těchto souvislostí). Interpretace kontextů jest ještě mnohem rozmanitější

nežli on vidí. Jest ovšem nutno vyjítí zde od zcela odborných problémů paměti, dědičnosti, vývoje druhů a vývoje fylogenetického i s jejich předpoklady. V tomto směru leží další, opravdu nesmírné úkoly a perspektivy moderních věd a v tomto směru půjde nepochybně i dialektický materialismus budoucnosti; mnohé doklady pro toto tvrzení již jsou.

Z kladů disertace uvádím kritiku epifenomenalismu, ač se mi pojem ten nezdá jasně propracován (str. 63 n.), úvahy o povaze přírodních zákonů a přírodní zákonitosti, která je ontologicky zakládá (obojí se, bohužel, stále směšuje!), rozbor teorie odrazu, kterou kandidát ve všem podstatném přijímá.

Teprve na těchto základech ontologických dospívá disertace k vlastním otázkám kritiky a teorie poznání. Zevšeobecnění pojmu aktivity (lépe re-akce) všech „subjekt[iv]ně“ založených struktur dává kandidátovi možnost nového pohledu na problém teorie a praxe.. U živých tvorů jde o praksi životní vždy, buď bezprostředním reagováním, nebo, u člověka, prostřednictvím reflexe, vědomí a myšlení, které ovšem vykazují nesmírné množství kvalit a vykazují pak zákonitosti nového druhu. Vždy jsou však aktivní, neboť býti znamená působiti (skutečné jest to, co dělá nějaký „skutek“ – wirklich ist, was wirkt). Jen pokud se týče významu, musíme v tomto komplexu činností, někdy odtažitých a jen nepřímou, odvozeně se projevujících, oblasti zvláště důležité a podnětné; sem patří zejména výroba a to, co s ní souvisí.

Mluvě o subjektech a subjektosti, o sféře jáství a sféře objektů vědomí, vyrovnává se kandidát i s názory, jež jsem uložil před 15 lety v knize Věda a duch. Nesouhlasí se vším, což mu přičítám za zásluhu, neboť to jsou nuance a další otázky, k nimž jsem sám dospěl. Že tak učinil samostatně, potvrzuje mé ostatní úsudky.

Je jasné, že v této disertaci máme pouze jakási prolegomena k vlastní teorii poznání. Jinak není možno; jest důkazem schopnosti, jestliže disertace otvírá další výhledy, poukazuje k dalším otázkám, které již nemůže zpracovati. O taková prolegomena usiloval na příklad Nicolai Hartmann, kterého kandidát uvádí, ač je sám mnohem tvrdším realistou. Není pochyby, že by dovedl jítí dále. Zdali by dosáhl větší konkrétnosti a užšího styku s odbornými vědami nelze říci; byla by to asi jen otázka vytrvalosti, neboť to, co čteme o teoriích Oparinových a Lepešinské, je dobré. Náznaky, co nějaká věta autorova konkrétně znamená, v disertaci nechybí, jsou však povšechné a obyčejně v závorkách.

Konečný úsudek jest ten, že jde o kandidáta, který má své zvláštnosti, literárně nepříznivé (ač jeho sloh je dobrý), ale jest logickou a filosofickou hlavou par excellence, pokud se soustavnosti týče. Může se státi, budou-li mu okolnosti příznivé, vědeckým pracovníkem. Rozumí se, že disertaci přijímám.

V Praze, dne 22. září 1952.

Prof. dr. Jan B. Kozák .

- - - - -

posudek disertační práce, odevzdané 1952 na Filosofické fakultě University Karlovy v Praze